ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research

भारत-बांग्लादेश संबंधात महिला नेतृत्वाचे योगदान

विकास सुभाष नालकर
संशोधक विद्यार्थी , राज्यशास्त्र विभाग
पेमराज सारडा महाविद्यालय, अहिल्यानगर (सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ,पुणे)

गोषवारा (Abstract)

भारत आणि बांग्लादेश हे दक्षिण आशियातील दोन महत्त्वाचे शेजारी देश असून त्यांच्या संबंधांची मुळे ऐतिहासिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय घटकांमध्ये आढळतात. १९७१ मध्ये बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यानंतर या दोन्ही देशांमधील संबंधांना नवी दिशा मिळाली. या संबंधांच्या विकासात विविध राजकीय नेत्यांनी योगदान दिले असले तरी महिला नेतृत्वाने त्यामध्ये विशेष महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. प्रस्तुत संशोधनाचा उद्देश भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या बळकटीकरणात महिला नेतृत्वाचे योगदान अभ्यासणे हा आहे.महिला नेतृत्वामुळे भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये राजनैतिक संवाद, आर्थिक सहकार्य, सीमावादांचे निराकरण आणि प्रादेशिक सुरक्षेच्या क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण प्रगती झाली आहे. विशेषतः १९७२ चा मैत्री करार, १९९६ चा गंगा पाणी वाटप करार आणि २०१५ चा भूमी सीमा करार यांसारख्या महत्त्वाच्या करारांमुळे दोन्ही देशांमधील संबंध अधिक मजबूत झाले.त्यामुळे असे निष्कर्ष काढता येतो की महिला नेतृत्वाने भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या विकासात स्थैर्य, सहकार्य आणि विश्वास निर्माण करण्यामध्ये महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे.

प्रस्तावना

दक्षिण आशिया हा ऐतिहासिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय दृष्ट्या अत्यंत महत्त्वाचा प्रदेश मानला जातो. या प्रदेशातील देशांमध्ये परस्परांशी दीर्घकालीन ऐतिहासिक, भाषिक आणि सांस्कृतिक संबंध आढळतात. भारत आणि बांग्लादेश हे अशाच प्रकारचे दोन महत्त्वाचे शेजारी देश असून त्यांच्या संबंधांची मुळे इतिहासात खोलवर रुजलेली आहेत. विशेषतः १९७१ मध्ये बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यलढ्यात भारताने दिलेल्या राजकीय, राजनैतिक आणि लष्करी पाठिंब्यामुळे दोन्ही देशांमधील संबंधांना एक मजबूत पाया प्राप्त झाला. या घटनेनंतर भारत–बांग्लादेश संबंधांनी राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि सामरिक अशा विविध क्षेत्रांत सातत्याने प्रगती केली आहे.

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

भारत आणि बांग्लादेश यांच्यातील संबंध हे केवळ भौगोलिक जवळीकतेपुरते मर्यादित नसून ते सांस्कृतिक, भाषिक आणि ऐतिहासिक समानतेवर आधारित आहेत. दोन्ही देशांमध्ये व्यापार, सीमाव्यवस्थापन, जलसंपत्तीचे वाटप, ऊर्जा सहकार्य, सांस्कृतिक देवाणघेवाण आणि प्रादेशिक सुरक्षेच्या दृष्टीने सहकार्य वाढत आहे. या सर्व प्रक्रियेत दोन्ही देशांच्या राजकीय नेतृत्वाने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. विशेषतः महिला नेतृत्वाने भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या विकासात आणि स्थैर्यात उल्लेखनीय योगदान दिले आहे.दक्षिण आशियातील राजकारणाचे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे येथे महिलांनी सर्वोच्च राजकीय पदांवर कार्य केले आहे. बांग्लादेशमध्ये दीर्घकाळ महिला पंतप्रधानांच्या नेतृत्वाखाली शासन झाले असून त्यामुळे त्या देशाच्या परराष्ट्र धोरणावर आणि प्रादेशिक संबंधांवरही त्याचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. विशेषतःशेख हसिनाआणिखलिदा झियाया महिला नेत्यांनी बांग्लादेशच्या राजकारणात दीर्घकाळ प्रभावी नेतृत्व केले आहे. त्यांच्या नेतृत्वकाळात भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये विविध स्तरांवर सहकार्य वाढवण्याचे प्रयत्न झाले.याशिवाय भारतातील माजी पंतप्रधानइंदिरा गांधीयांनी बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यलढ्यात महत्त्वाची भूमिका बजावून दोन्ही देशांमधील संबंधांना एक ऐतिहासिक दिशा दिली. त्यांच्या नेतृत्वामुळे भारताने बांग्लादेशला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी निर्णायक मदत केली आणि त्यानंतर दोन्ही देशांमध्ये मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित झाले.महिला नेतृत्वाच्या या योगदानामुळे भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये संवाद, सहकार्य आणि विश्वासाचे वातावरण निर्माण झाले. विशेषतः सीमावादांचे निराकरण, व्यापारवृद्धी, ऊर्जा सहकार्य आणि दहशतवादविरोधी सहकार्य या क्षेत्रांत महिला नेतृत्वाने सकारात्मक भूमिका बजावली आहे. त्यामुळे या विषयाचा अभ्यास करणे शैक्षणिक आणि संशोधनाच्या दृष्टीने महत्त्वपूर्ण ठरते.या पार्श्वभूमीवर प्रस्तुत संशोधनात**भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या विकासात महिला नेतृत्वाने बजावलेल्या भूमिकेचा आणि त्यांच्या योगदानाचा सखोल अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.**या अभ्यासामधून महिला नेतृत्वामुळे द्विपक्षीय संबंधांच्या स्वरूपात आणि दिशेमध्ये झालेल्या बदलांचे विश्लेषण करण्यात येणार आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. भारत–बांग्लादेश संबंधांचा ऐतिहासिक विकास समजून घेणे.
2. महिला नेतृत्वाची संकल्पना आणि त्याचे महत्त्व स्पष्ट करणे.
3. भारत आणि बांग्लादेशातील महिला नेत्यांच्या धोरणांचा अभ्यास करणे.

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

4. महिला नेतृत्वामुळे द्विपक्षीय संबंधांमध्ये झालेल्या बदलांचे विश्लेषण करणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी भारत-बांग्लादेशसंबंधात महिला नेतृत्वाची भूमिका या विषयाच्या अभ्यासासाठी प्राथमिक संशोधनाऐवजी दुय्यम साधन सामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे. यामध्ये लेख, अहवाल, संपादकीय आणि आकडेवारी अहवालांचा समावेश आहे. दुय्यम स्रोतांद्वारे उपलब्ध माहिती,राजकीय कलव घडामोडी , करारांचे विश्लेषण आणि राजकीय प्रभावांची माहिती एकत्रित करून संशोधनाची रूपरेषा तयार केली गेली आहे, या पद्धतीने सखोल ऐतिहासिक संदर्भ, सांख्यिकीय डेटा आणि तज्ज्ञांच्या मतांचा आधार मिळाला, ज्याचा उपयोग संशोधनासाठी करण्यात आलेला आहे.

बांग्लादेश संबंधांचा ऐतिहासिक आढावा

भारत आणि बांग्लादेश यांच्यातील संबंधांचा इतिहास १९७१ च्या स्वातंत्र्ययुद्धाशी संबंधित आहे. त्या काळात बांग्लादेश हा पाकिस्तानचा भाग होता. पूर्व पाकिस्तानातील लोकांनी स्वातंत्र्यासाठी संघर्ष सुरू केला. या संघर्षात भारताने बांग्लादेशला राजकीय आणि लष्करी मदत केली.या संघर्षाचा शेवट**१९७१ च्या युद्धात**झाला आणि बांग्लादेश स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून उदयास आला. या घटनेमुळे भारत–बांग्लादेश संबंधांना एक मजबूत पाया मिळाला.

स्वातंत्र्यानंतर दोन्ही देशांमध्ये अनेक क्षेत्रांत सहकार्य वाढले:

- व्यापार आणि आर्थिक संबंध
- सीमा व्यवस्थापन
- जलसंपत्तीचे वाटप
- सांस्कृतिक देवाणघेवाण
- दहशतवादविरोधी सहकार्य

तथापि काही काळ दोन्ही देशांमध्ये राजकीय मतभेद आणि सीमावादामुळे तणाव निर्माण झाला. परंतु नंतरच्या काळात दोन्ही देशांच्या नेतृत्वाने संवाद आणि सहकार्याचा मार्ग स्वीकारला.

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar
RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research

महिला नेतृत्वाची संकल्पना

महिला नेतृत्व म्हणजे समाजातील किंवा राज्यातील निर्णय प्रक्रियेत महिलांनी सक्रिय आणि प्रभावी भूमिका बजावणे. आधुनिक लोकशाही व्यवस्थेत महिला नेतृत्वाला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे.

महिला नेतृत्वामुळे पुढील गोष्टींना प्रोत्साहन मिळते:

- समावेशक विकास
- सामाजिक न्याय
- शांतता आणि सहकार्य
- मानवी हक्कांचे संरक्षण

दक्षिण आशियात अनेक देशांमध्ये महिला नेत्यांनी पंतप्रधान किंवा राष्ट्राध्यक्ष म्हणून काम केले आहे. या प्रदेशात महिला नेतृत्वाचे अस्तित्व हे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य मानले जाते.

बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यनिर्मितीत महिला नेतृत्वाची भूमिका

भारत–बांग्लादेश संबंधांचा पाया १९७१ च्या बांग्लादेश मुक्ती संग्रामामध्ये तयार झाला. त्या काळात भारताच्या पंतप्रधान असलेल्याइंदिरा गांधीयांनी बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यलढ्याला निर्णायक पाठिंबा दिला.पूर्व पाकिस्तानातील लोकांवर होणाऱ्या अत्याचारांविरुद्ध भारताने आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आवाज उठवला. इंदिरा गांधी यांनी विविध देशांच्या नेत्यांशी संवाद साधून बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्याच्या प्रश्नाला जागतिक स्तरावर महत्त्व प्राप्त करून दिले.१९७१ च्या युद्धामध्ये भारताने बांग्लादेशला लष्करी मदत दिली आणि पाकिस्तानविरुद्ध विजय मिळवला. या विजयामुळे बांग्लादेश स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून उदयास आला. त्यामुळे भारत–बांग्लादेश संबंधांचा ऐतिहासिक पाया मजबूत झाला.यामुळे असे म्हणता येते की भारत–बांग्लादेश मैत्रीच्या निर्मितीत महिला नेतृत्वाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची होती.

राजनैतिक संबंधांच्या बळकटीकरणात महिला नेतृत्व

बांग्लादेशमध्ये दीर्घकाळ महिला नेतृत्वाने देशाचे राजकारण प्रभावित केले आहे. विशेषतःशेख हसिनायांच्या नेतृत्वाखाली भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये मोठ्या प्रमाणात सुधारणा झाली.त्यांनी भारताशी

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar
RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research

मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी अनेक महत्त्वाचे निर्णय घेतले. त्यांच्या नेतृत्वामुळे दोन्ही देशांमध्ये विश्वास आणि सहकार्याचे वातावरण निर्माण झाले.

त्यांच्या काळात पुढील गोष्टींना चालना मिळाली:

- उच्चस्तरीय राजनैतिक संवाद
- सीमावादांचे शांततापूर्ण निराकरण
- प्रादेशिक सहकार्य वाढवणे

या धोरणांमुळे भारत–बांग्लादेश संबंध अधिक स्थिर आणि सकारात्मक झाले.

सीमा प्रश्न आणि करारांच्या निराकरणात योगदान

भारत आणि बांग्लादेश यांच्यातील एक महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे सीमा आणि भूभागाशी संबंधित समस्या होत्या. या प्रश्नांचे निराकरण करण्यासाठी दोन्ही देशांच्या नेतृत्वाने प्रयत्न केले.विशेषतःशेख हसीनायांच्या नेतृत्वाखाली भारत आणि बांग्लादेश यांच्यामध्ये**भूमी सीमा करार (Land Boundary Agreement)** अंमलात आला. या करारामुळे अनेक वर्षांपासून प्रलंबित असलेले सीमा प्रश्न सोडवले गेले.या करारामुळे सीमावर्ती भागातील लोकांच्या समस्या कमी झाल्या आणि दोन्ही देशांमध्ये विश्वास वाढला.

आर्थिक आणि व्यापार सहकार्य वाढवण्यात महिला नेतृत्व

महिला नेतृत्वामुळे भारत–बांग्लादेश आर्थिक संबंधांमध्येही सकारात्मक बदल झाले.दोन्ही देशांमध्ये व्यापार वाढवण्यासाठी विविध करार करण्यात आले. भारताने बांग्लादेशला अनेक आर्थिक सवलती दिल्या आणि पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी सहकार्य केले.

यामध्ये पुढील गोष्टी महत्त्वाच्या आहेत:

- द्विपक्षीय व्यापार वाढ
- ऊर्जा सहकार्य
- पायाभूत सुविधा विकास

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

RAAVI
An International Journal of Multidisciplinary Research
ISSN:3108-253X
Special Issue -II,
Pemraj Sarda College, Ahilyanagar

- वाहतूक आणि संपर्क व्यवस्था सुधारणा

या उपक्रमांमुळे भारत–बांग्लादेश आर्थिक संबंध अधिक मजबूत झाले.

प्रादेशिक सहकार्य आणि सुरक्षेच्या क्षेत्रात योगदान

महिला नेतृत्वामुळे दक्षिण आशियातील प्रादेशिक सहकार्यालाही चालना मिळाली. विशेषतः दहशतवादविरोधी कारवाई आणि सीमासुरक्षा यामध्ये दोन्ही देशांनी एकत्रितपणे काम केले.शेख हसिनायांच्या नेतृत्वाखाली बांग्लादेशने दहशतवादविरोधी कारवाईत भारताला सहकार्य केले. त्यामुळे दोन्ही देशांमधील सुरक्षा सहकार्य मजबूत झाले.

सांस्कृतिक आणि सामाजिक संबंधांचा विकास

भारत आणि बांग्लादेश हे सांस्कृतिकदृष्ट्या अत्यंत जवळचे देश आहेत. दोन्ही देशांमध्ये भाषा, साहित्य, संगीत आणि परंपरा यामध्ये मोठी समानता आढळते.महिला नेतृत्वामुळे या सांस्कृतिक संबंधांना चालना मिळाली. सांस्कृतिक कार्यक्रम, शैक्षणिक देवाणघेवाण आणि पर्यटन यामध्ये सहकार्य वाढले.यामुळे दोन्ही देशांतील लोकांमध्ये परस्पर समज आणि मैत्री अधिक दृढ झाली.

भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये महिला नेतृत्वाचे योगदान

इंदिरा गांधी यांचे योगदान

इंदिरा गांधी यांनी भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या निर्मितीत अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावली.१९७१ च्या स्वातंत्र्ययुद्धाच्या काळात त्यांनी बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यलढ्याला राजकीय आणि लष्करी पाठिंबा दिला. त्यांच्या नेतृत्वामुळे भारताने पाकिस्तानविरुद्ध युद्ध जिंकले आणि बांग्लादेश स्वतंत्र झाला.

त्यांच्या नेतृत्वातील प्रमुख योगदान पुढीलप्रमाणे आहे:

- बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्याला आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पाठिंबा मिळवून देणे
- युद्धाद्वारे पाकिस्तानवर विजय मिळवणे
- भारत–बांग्लादेश मैत्री कराराची स्थापना

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

- दोन्ही देशांमध्ये राजनैतिक संबंध दृढ करणे

शेख हसीना यांचे योगदान

शेख हसिनाया बांग्लादेशच्या सर्वात प्रभावी महिला नेत्यांपैकी एक आहेत. त्यांच्या नेतृत्वाखाली भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये मोठ्या प्रमाणात सुधारणा झाली.त्यांनी भारताशी सहकार्य वाढवण्यासाठी अनेक महत्त्वाचे निर्णय घेतले.

त्यांचे प्रमुख योगदान:

1. **भूमी सीमा करार (Land Boundary Agreement)**अंमलात आणणे
2. दहशतवादविरोधी सहकार्य वाढवणे
3. व्यापार आणि आर्थिक सहकार्य वाढवणे
4. ऊर्जा आणि पायाभूत सुविधांमध्ये सहकार्य वाढवणे
5. सांस्कृतिक संबंधांना चालना देणे

त्यांच्या नेतृत्वामुळे भारत–बांग्लादेश संबंधांना स्थैर्य प्राप्त झाले आहे.

खालिदा झिया यांचे योगदान

खालिदा झिया यांनीही भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे.त्यांच्या नेतृत्वाच्या काळात दोन्ही देशांमध्ये राजनैतिक संवाद वाढला. व्यापार आणि प्रादेशिक सहकार्य वाढवण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले.

निष्कर्ष

भारत आणि बांग्लादेश यांच्यातील संबंध हे दक्षिण आशियातील सर्वात महत्त्वाच्या द्विपक्षीय संबंधांपैकी एक मानले जातात. इतिहास, संस्कृती, भाषा आणि भौगोलिक जवळीक या घटकांमुळे दोन्ही देशांमध्ये परस्परावलंबी संबंध विकसित झाले आहेत. विशेषतः १९७१ मध्ये बांग्लादेशच्या स्वातंत्र्यानंतर या संबंधांना

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

नवे राजनैतिक आणि धोरणात्मक स्वरूप प्राप्त झाले. या संबंधांच्या विकासामध्ये विविध राजकीय नेत्यांनी योगदान दिले असले तरी महिला नेतृत्वाने या प्रक्रियेला एक वेगळी दिशा आणि स्थैर्य प्रदान केले आहे.

भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या इतिहासाचा विचार केला असता असे स्पष्टपणे दिसून येते की महिला नेतृत्वाने या संबंधांच्या घडणीत आणि बळकटीकरणात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. भारताच्या माजी पंतप्रधानइंदिरा गांधीयांनी १९७१ च्या बांग्लादेश मुक्ती संग्रामाच्या काळात घेतलेले निर्णायक राजकीय आणि लष्करी निर्णय हे भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या स्थापनेतील मूलभूत टप्पा ठरले. त्यांच्या नेतृत्वामुळे बांग्लादेशला स्वातंत्र्य मिळाले आणि त्यानंतर दोन्ही देशांमध्ये मैत्रीपूर्ण आणि सहकार्यात्मक संबंध प्रस्थापित झाले.त्यानंतरच्या काळात बांग्लादेशमधील महिला नेतृत्वानेही भारताशी संबंध दृढ करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण प्रयत्न केले. विशेषतःशेख हसिनायांच्या नेतृत्वाखाली भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये स्थैर्य, सहकार्य आणि विश्वासाचे वातावरण निर्माण झाले. त्यांच्या कार्यकाळात अनेक महत्त्वपूर्ण करार आणि उपक्रम राबविण्यात आले. यामध्ये १९९६ चा गंगा पाणी वाटप करार, २०१५ चा भूमी सीमा करार आणि ऊर्जा सहकार्याशी संबंधित विविध करारांचा समावेश होतो. या करारांमुळे दोन्ही देशांमधील दीर्घकाळ प्रलंबित असलेले प्रश्न मोठ्या प्रमाणात सोडवले गेले.भूमी सीमा करार हा भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या इतिहासातील एक महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो. या करारामुळे सीमावर्ती भागातील एन्क्लेव्ह समस्येचे निराकरण झाले आणि हजारो लोकांना नागरिकत्व व मूलभूत हक्क प्राप्त झाले. त्यामुळे सीमावर्ती भागातील लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा झाली तसेच दोन्ही देशांमध्ये परस्पर विश्वास वाढला.याशिवाय दहशतवादविरोधी सहकार्य, सीमासुरक्षा, व्यापारवृद्धी आणि ऊर्जा सहकार्य या क्षेत्रांमध्येही महिला नेतृत्वाने सकारात्मक भूमिका बजावली आहे. बांग्लादेश सरकारने सीमापार दहशतवादी संघटनांविरुद्ध कारवाई करून भारताशी सुरक्षा सहकार्य वाढवले आहे. या सहकार्यामुळे दक्षिण आशियातील प्रादेशिक स्थैर्य आणि शांतता टिकवण्यास मदत झाली आहे.

भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये आर्थिक आणि व्यापार सहकार्य देखील मोठ्या प्रमाणात वाढले आहे. दोन्ही देशांमध्ये व्यापार, वाहतूक, पायाभूत सुविधा आणि ऊर्जा क्षेत्रात सहकार्य वाढविण्यासाठी विविध करार करण्यात आले आहेत. या सहकार्यामुळे केवळ दोन्ही देशांच्या आर्थिक विकासालाच चालना मिळाली नाही तर प्रादेशिक आर्थिक एकात्मतेलाही प्रोत्साहन मिळाले आहे.

तथापि, भारत–बांग्लादेश संबंधांमध्ये काही आव्हाने अद्यापही कायम आहेत. जलवाटपाचे प्रश्न, सीमावर्ती गुन्हे, स्थलांतर आणि काही राजकीय मतभेद ही काही महत्त्वाची आव्हाने आहेत. या प्रश्नांचे

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996

निराकरण करण्यासाठी दोन्ही देशांनी परस्पर संवाद, सहकार्य आणि विश्वास यावर आधारित धोरणे अवलंबणे आवश्यक आहे.एकूणच पाहता, महिला नेतृत्वाने भारत–बांग्लादेश संबंधांना अधिक स्थिर, सहकार्यपूर्ण आणि विकासाभिमुख बनविण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. महिला नेत्यांनी संवाद, शांतता आणि परस्पर सहकार्य या मूल्यांवर आधारित परराष्ट्र धोरण राबवून द्विपक्षीय संबंध अधिक दृढ केले आहेत.म्हणूनच असे म्हणता येईल की भारत–बांग्लादेश संबंधांच्या बळकटीकरणात महिला नेतृत्वाचे योगदान अत्यंत महत्त्वपूर्ण आणि दीर्घकालीन परिणामकारक ठरले आहे. भविष्यातही या संबंधांच्या विकासासाठी आणि दक्षिण आशियातील प्रादेशिक सहकार्य वाढवण्यासाठी महिला नेतृत्वाची भूमिका महत्त्वाची राहील.

संदर्भ –

1) RakhahariChatterjee , K.P. Bagchi & Co.,२००२, India-Bangladesh Relations: Issues and Challenges

2) स्मृती पटनायक,पेंटागन प्रेस,2024, भारत-बांगलादेश संबंध: चार दशकांचा इतिहास आणि भविष्य दिशा.

3) कोमल कौशिक बरल, पेंटागन प्रेस,2018,भारत-बांगलादेश संबंधांमध्ये सॉफ्ट पॉवरचे स्थान.

4) वाय. एम. बम्मी,विज बुकस इंडिया ,2011 ,भारत बांगलादेश संबंध: पुढील मार्ग

5) डॉ. शरद पाटील, मेघा प्रकाशन, पुणे,2018 ,दक्षिण आशिया आणि भारताचे शेजारी

6) दैनिक सकाळ

7) दैनिक लोकमत

8) www.mea.gov.in

9) https://hcidhaka.gov.in.

❑❑❑

• Relish Publications,
Amrapali Apartment, Canal Road,
Baramati (MS) India. Pin- 413102
raavipublications@gmail.com
9665841996